दलित महिलाहरूको शैक्षिक अवस्था

(गुल्मी जिल्ला हर्दिनेटा गा.वि.स.वडा नं.१,२ र ३ का सार्की जातिका महिलाहरूको एक अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत

समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता

परिपूर्तिका लागि प्रस्तुत गरिएको शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

विन्दु आत्रेय

समाजशास्त्र÷मानवशास्त्र केन्द्रिय विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर

काठमाडौ, २०६८

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय

समाजशास्त्र / मानवशास्त्र केन्द्रिय विभाग कीर्तिपुर, काठमाडौ

सिफारिस पत्र

त्रि.वि., मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधी प्राप्तिको निमित्त छात्रा विन्दु आत्रेयद्वारा **दलित महिलाहरुको शैक्षिक अवस्था, गुल्मी जिल्ला हर्दिनेटा गा.वि.स. वडा नं. १, २ र ३ का सार्की महिलाको एक अध्ययन** विषयमा तयार पारिएको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पारिएको हो । अत:यस शोधपत्रको अन्तिम मूल्याङ्कनका निम्ति सिफारिस गर्दछु ।

....

नीति अर्याल खनाल

शोधनिर्देशक

मिति २०६८।०४।०२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय

समाजशास्त्र / मानवशास्त्र केन्द्रिय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौ

स्वीकृति पत्र

त्रि.वि., मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधी प्राप्तिको निमित्त छात्रा विन्दु आत्रेयद्वारा **दलित महिलाहरुको शैक्षिक अवस्था गुल्मी जिल्ला हर्दिनेटा गा.वि.स. वडा नं. १, २ र ३ का सार्की महिलाको एक अध्ययन** विषयमा तयार पारिएको शोधपत्र समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधिको लागि उचित ठहरिएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ।

शोधमूल्याङ्कन समिति हस्ताक्षर

प्रा. डा ओम गुरुङ ....

विभागीय प्रमुख

नीति अर्याल खनाल ....

शोध निर्देशक

टीकाराम गौतम

बाह्य निर्देशक ....

मिति : २०६८।०४।०२

कृतज्ञाता ज्ञापन

यो शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा सर्वप्रथम गहन अध्ययन एंव समाजको जल्दोबल्दो समस्याको रुपमा रहेको दलित महिलाहरुको शैक्षिक पक्षमा अध्ययन गर्ने अवसर दिएकोमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय, समाजशास्त्र/मानवशास्त्र केन्द्रिय विभाग, कीर्तिपुर प्रति कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । यसैगरी सुझाव, सल्लाह र अनुमति दिनुभएकोमा समाजशास्त्र/मानवशास्त्र विभागका प्रमुख प्रा.डा. ओम गुरुङ ज्यू, प्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु ।

शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा आवश्यक मार्गनिर्देशन, सुझाव,सल्लाह,सहयोग र अमूल्य समय दिनुहुने आदरणीय गुरु नीति अर्याल खनाल ज्यूप्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञता व्यक्त गर्न चाहन्छु । उहाँको सुक्ष्म दृष्टि, हौसला र प्रेरणाको परिणाम हो यो शोध पत्र । यस्तै मेरो जीवनका हरेक पाइलामा उत्साह र उर्जा प्रदान गरी मलाई यस अवस्थामा ल्याउने मेरो बुवा श्री भागवत आत्रेय ज्यू र आमा शारदा आत्रेय ज्यूको साथै शोध प्रस्तावदेखि शोध पत्र तयार पार्दा सम्म निरन्तर सहयोग गर्नुहुने आदरणीय किरण ज्ञवाली, विमल आत्रेय, निर्मला आत्रेय, इन्दिरा घिमिरे ज्यूको योगदान विना यो शोधकार्यले पूर्णता पाउन नसक्ने भएकोले उहाँहरु प्रति हृदयदेखि नै कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । यो शोधकार्य पूर्ण गर्न निरन्तर सल्लाह, सुझाव र प्रेरणा दिने मेरा साथीहरु लक्ष्मी पोखेल, इन्दु शर्मा, नारायण पौड्याल प्रति कृतज्ञ छु । त्यसैगरी त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुरमा अध्यापनरत सम्पूर्ण गूरुहरु प्रति पनि कृतज्ञ छु ।

यो शोधपत्र तयार गर्न प्रत्यक्ष एंव अप्रत्यक्ष जानकारी उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउने विभिन्न सरकारी, गैह्र सरकारी संघ-संस्थाहरु लगायत श्री मैन डाँडा उच्च माध्यमिक विद्यालयमा अध्यापनरत शिक्षक प्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

शोधपत्रका लागि तथ्याङ्क सामाग्रीहरु उपलब्ध गराउने हर्दिनेटा गा.वि.स.लाई धन्यवाद दिन चाहन्छु । साथै हर्दिनेटा गा.वि.स. वडा नं. १, २ र ३ का दलित जातिका (सार्की) दिदी बहिनीहरुलाई पनि धन्यवाद दिन चाहन्छु, जसको सहयोग बिना यो शोधपत्र तयार पार्न संभव थिएन ।

यसैगरी समय-समयमा विभिन्न मार्ग निर्देर्शन गर्नुका साथै विभिन्न किसिमको सहयोग गर्नुहुने भाइ विनोद आत्रेय र बहिनी इन्दु आत्रेयलाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अन्त्यमा कम्प्युटर टाइप एंव सेटिङ्ग गरी सहयोग गर्नुहुने लक्ष्मी पोखेललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

विन्दु आत्रेय

मिति : २०६८।०४।०२

बिषय सूची

पेज नं.

सिफारिस पत्र I

स्वीकृति पत्र II

कृतज्ञाता ज्ञापन III

अध्याय - एक

परिचय १-६

१.१ अध्ययनको पृष्ठ भूमी १

१.२ समस्याको कथन ३

१.३ अध्ययनका उद्देश्यहरु ५

१.४ अध्ययनको महत्व ५

अध्याय - दुई

सैद्धान्तिक ढाँचा र संन्दर्भ साहित्यको अध्ययन ७-२७

२.१ अध्ययनको सैद्धान्तिक ढाँचा ७

२.२ सन्दर्भ साहित्यको अध्ययन १२

२.२.१ विश्व परिबेशमा महिला आन्दोलन १२

२.२.२ नेपालको सन्दर्भमा महिलावादी आन्दोलन १४

२.२.३ नेपालको सन्दर्भमा दलित महिला आन्दोलन १७

अध्याय - तीन

अनुसन्धान पद्धति २८- ३२

३.१ अनुसन्धान ढाँचा २८

३.२ अध्ययन क्षेत्रको छनौट २८

३.३ गणना विधि २९

३.४ तथ्याङ्कको प्रकृति र स्रोत २९

३.५ तथ्याङ्कको संकलन विधि २९

३.५.१ प्रश्नावली ३०

३.५.२ अन्तरवार्ता ३०

३.५.३ व्यक्तिगत अध्ययन ३०

३.५.४ अवलोकन ३१

३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतीकरण ३१

३.७ अध्ययनको सीमा ३२

अध्याय - चार

अध्ययन क्षेत्रको भौगोलिक परिचय ३३-३६

४.१ गुल्मी जिल्ला ३३

४.२ हर्दिनेटा गाउँ विकास समिति ३४

४.३. हर्दिनेटा गाउँ विकास समितिको शैक्षिक अवस्था ३५

अध्याय - पाँच

अध्ययन क्षेत्रका सार्की महिलाको सामाजिक अवस्था ३७-४९

५.१. उत्तरदाताको उमेरगत विवरण ३७

५.१.१ वैवाहिक स्थिति ३८

५.१.२ परिवारको किसिम ३९

५.१.३ सार्की महिलाको आर्थिक अवस्था ४१

क) पेशा ४१

ख)जग्गा जमीन र खाद्यान्नको अवस्था ४३

ग) कृषि क्षेत्रमा योगदान ४४

घ) पशुपालन ४५

५.१.४ छुवाछुतको कारण ४६

५.१.५ छुवाछुत हुने स्थान ४७

५.१.६ स्वास्थ्य सम्बन्धि विबरण ४८

अध्याय - छ

अध्ययन क्षेत्रका सार्की महिलाको शैक्षिक अवस्था ५०-६४

६.१ सार्की समुदायको शैक्षिक स्थिति ५०

६.१.१ शिक्षामा अन्तर ५१

६.१.२ स्कुलमाहुने छुवाछुत ५४

६.१.३ स्कुलमाहुने भेदभाव ५५

६.१.४ छुवाछुत विरुद्ध कदम ५६

६.१.३ छोरीलाई शिक्षा ५७

६.१.६ अभिभावकले पढाइमा गर्ने सहयोग ६०

६.२ आर्थिक तथा सामाजिक कारणले सार्की महिलाको शैक्षिक स्थितिमा पारेको प्रभाव ६१

६.२.१. आर्थिक रुपमा पिछडिनुका कारण ६२

६.२.२. सामाजिक रुपमा पिछडिनुका कारण ६३

६.३ सामाजिक तथा आर्थिक कारणले सार्की महिलामा पारेका प्रभावहरु ६४

अध्याय - सात

सार्की जातिका महिलाको परिवर्तन ६५-७४

७.१ छुवाछुत सम्बन्धि धारणामा परिवर्तन ६५

७.२ महिलाको शैक्षिक अवस्थामा परिवर्तन ६६

७.२.१ पढ्नको लागी संघर्ष ७०

७.३ दलित महिलाको राजनीतिक अवस्था ७२

अध्याय - आठ

सारांश र निष्कर्ष **७५-७**

८.१ सारांश ७५

८.२ निष्कर्ष ७७

सन्दर्भ ग्रन्थसूची

प्रश्नावली

तालिका सूची

तालिका नं. शीर्षक पेज .नं

५.१ अध्ययन क्षेत्रका महिलाको वैवाहिक स्थिति ३८
५.२ पशुपक्षी पालन ४५
५.३ अध्ययन क्षेत्रका महिलाहरुलाई छुवाछुत हुने स्थान ४७
५.४ विरामी हुँदा जाने स्थान ४८
६.१ सार्की समुदायको शैक्षिक स्थिति ५०
६.२ श्रीमान श्रीमती वीच शिक्षामा अन्तर ५१
६.३ स्कूलमा छुवाछुत हुने अवस्था ५५
६.४ सार्की समुदायको बच्चाबच्चीको सम्पर्क ५९
६.५ पढाइमा सहयोग ६०
७.१ महिलाको शैक्षिक अवस्थामा परिवर्तन ल्याउने कारण ६८
७.२ २० वर्ष पहिले र वर्तमानमा पढाइमा आएको परिवर्तनको कारण ६९
७.३ पढ्नको लागि संघर्ष ७१
७.४ दलित महिलाको राजनीति सम्वन्धि धारणा ७३
७.५ दलित महिलाले राजनीति गर्नु पर्ने कारण ७३

स्तम्भ चित्र सूची

स्तम्भ चित्र शीर्षक	पेज नं.
५.१ उमेरगत विवरण	३७
५.२ पेशाको विवरण	४२
५.३ सार्की समुदायलाई आफ्नो जगगामा कृषि गरेर खान पुग्ने समय	४३

वृत्तचित्र सूची

वृत्त चित्र शीर्षक	पेज नं.
५.१ अध्ययन क्षेत्रका महिलाको परिवारको अवस्था	४०
५.२ कृषि क्षेत्रमा योगदान	४४
५.३ दलित महिलाको विचारमा छुवाछुतको कारण	४६
६.१ स्कूलमा हुने छुवाछुत र भेदभाव	५६
६.२ छुवाछुत विरुद्ध कदम	५७
६.३ छोरीलाई पढाउने सम्वन्धि धारणा	५८
७.१ शैक्षिक अवस्थामा परिवर्तन आएको छ की छैन	६७